

Saga Bendegard

Fil.dr

Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet

Klarspråksarbetets villkor i samband med EU:s rättsaktsöversättning

Abstract

It has long been expected that public texts from Swedish authorities be written in plain language, and since Sweden's entry into the EU, such expectations have also applied to Swedish translations of EU documents. Several studies have shown that these translations fulfil such expectations to a lesser extent than do domestic texts; since only a few studies address the process behind these translations, however, the reason for this outcome gap is unknown. The aim of the present study, therefore, is to map this translation process, and the conditions within it for producing plain-language work. This study is based on field observations, interviews, and revised translations. The results show that the diversity of the recipients makes it difficult to apply recommendations vis-à-vis adapting a text to readers' previous knowledge, that the translations should be considered EU texts rather than Swedish texts, and that the concept of 'plain language' is often interpreted differently than is the case in the translation units studied. These results point also to certain relevant aspects in plain-language work in national settings too; they raise questions, for example, about the other steps by which we can make legislation accessible to the general public, and about what plain language should actually look like.

Sammandrag

Klarspråksarbete har en lång tradition i Sverige och sedan EU-inträdet har kravet på begripligt språk riktats även mot de svenska EU-översättningarna. Flera studier har dock visat att de möter klarspråkskraven i lägre utsträckning än inhemska myndighetstexter. Men vi vet inte varför, eftersom få har studerat processen bakom översättningarnas tillkomst. Målet med denna undersökning har därför varit att kartlägga denna process, och hur förutsättningarna för klarspråksarbete ser ut inom den. Undersökningen baseras på fältobservationer, intervjuer och granskade översättningar. Resultaten visar att den varierade mottagargruppen gör det svårt att följa klarspråksråd om att anpassa texten till läsarens bakgrundskunskaper, att översättningarna måste betraktas som EU-texter snarare än svenska texter, samt att begreppet klarspråk delvis omtolkats på de studerade enheterna. Dessa resultat visar på aspekter som är relevanta även för klarspråksarbete i nationella sammanhang, och väcker frågor bl.a. om vilka ytterligare insatser som kan hjälpa oss nå målet att göra lagstiftningen begriplig för allmänheten, och om vad begreppet klarspråk bör omfatta.

Klarspråksarbete har en lång tradition i Sverige, och har behandlats i flera publikationer tillkomna inom offentlig verksamhet (t.ex. *Det statliga utredningstrycket* 1950, *Språket i lagar och andra författningar* 1967, *Myndigheternas föreskrifter* 1986, *På väg mot ett bättre myndighetsspråk* 2001 och *Klarspråk lönar sig* 2006). De tidiga klarspråksinsatserna riktades ofta mot just författningsspråket, eftersom detta språk ansågs påverka språket i andra myndighetstexter. Det berodde i sin tur dels på att lagspråkets höga status gjorde att det ofta fungerade som förebild, dels på att formuleringar ofta överfördes till andra texter i form av direkta citat eller hänvisningar till lagtexten. Att just rättsakter har stått i fokus för den undersökning som presenteras här kan även det motiveras med den påverkan dessa har på andra texter, både inom EU och i Sverige.

Den tidiga forskningen om klarspråk och klarspråksarbete fokuserade primärt på texter. De senare årens forskning har däremot – precis som denna undersökning – ofta haft ett institutionellt fokus, och inriktat sig på villkor och förutsättningar för klarspråk och klarspråksarbete i konkreta verksamheter. Sådana undersökningar är t.ex. Kjærgaard 2010, Nord 2011, Söderlundh 2012 samt Lind Palicki & Nord 2013. Undersökningarna behandlar olika aspekter av klarspråksarbete, men har det gemensamt att de inte syftar till att ta reda på vad som gör en text begriplig, eller hur klarspråk ska uppnås, utan handlar om vilka faktorer som påverkar de klarspråksinsatser som görs. Dessa undersökningar har dock i liten utsträckning rört lagspråk eller juridiskt språk (även om det behandlas delvis i Kjærgaard 2010).

Klarspråk i EU-översättningar har varit föremål för flera mindre undersökningar i form av examensuppsatser (t.ex. Parès 2002, Persson 2006, Prats Nielsen 2010), som visat att EU-texterna skiljer sig från inhemska myndighetstexter när det gäller sådana textuella aspekter som brukar ses som viktiga ur klarspråkssynpunkt. Det gäller t.ex. meningslängd och användning av passiva verb, men också sådant som att det bör finnas en innehållsförteckning och ord som markerar sambandet mellan meningar. Till skillnad från tidigare nämnda klarspråksundersökningar har dessa studier (som inte heller alltid rört lagspråk) dock inte haft samma institutionella perspektiv, utan fokuserat på texten. Det faktum att de visat att EU-texterna avviker från inhemskt producerade texter visar dock att det finns skäl att studera klarspråksarbetet i just dessa miljöer.

Genomförande

I undersökningen studeras klarspråksarbetets förutsättningar inom EU:s översättning av de rättsakter som antas genom så kallat ordinarie lagstiftningsförfarande. Detta förfarande omfattar tre EU-institutioner: Europeiska kommissionen, Europaparlamentet samt Europeiska unionens råd. Eftersom varje institution har sin egen översättningsavdelning hanteras texterna av tre skilda svenska översättningsenheter under lagstiftningsprocessens gång, och det är arbetet vid dessa tre enheter som har studerats.

En grundläggande utgångspunkt för undersökningen är att både klarspråksarbete och översättning är sociala praktiker, som involverar flera olika aktörer, och också institutionella praktiker (för en närmare diskussion av begreppet “institutionell” se Bendegard 2014, s. 45 ff.). Undersökningen har en etnografisk ansats och målet har varit att ge en så komplett bild

som möjligt av de studerade miljöerna. Undersökningen baserar sig på tre typer av material: fält-observationer på översättningsenheterna, intervjuer med anställda samt insamlade texter. Fältobservationerna genomfördes under en vecka vid varje enhet under 2009 och 2010. Från dessa observationer finns anteckningar och stillbildsfoton samt videofilmade enskilda observationer av konkreta översättningssituationer. Det sistnämnda innebär att jag har filmat översättare under deras arbete med en text för att se t.ex. vilka verktyg och resurser de använder sig av.

Intervjumaterialet omfattar totalt 24 videoinspelade intervjuer (varav de flesta är mellan 45 och 60 minuter långa) med anställda på de tre enheterna. Både översättare och personer med andra funktioner på enheterna (enhetschefer samt terminologiskt och språkligt ansvariga) har intervjuats. Dessutom ingår en gruppintervju (som inte är videofilmad) med tre av rådets jurist-lingvister.

Intervju- och fältobservationsmaterialet har analyserats ur ett innehållsligt perspektiv för att lyfta fram de teman som på olika sätt relevantgörs av deltagarna. Analysen har gjorts abduktivt, med växling mellan empiri och hypotesformulering, och med deltagarperspektivet i fokus. Deltagarna har också haft möjlighet att ta del av, och komma med återkoppling på, delar av resultaten – för att analysen ytterligare skulle förankras i just deltagarperspektivet.

Det insamlade textmaterialet omfattar totalt 21 översatta rättsakter (alla texter har dock inte analyserats i sin helhet). Det rör sig om översättningar som sedan har granskats av en kollega på enheten (vilket görs med alla rättsaktsöversättningar), och det är den granskande kollegans revideringar och kommentarer jag har studerat. Totalt har 1 318 revideringar analyserats, i syfte att se vilken eller vilka normer enskilda revideringar kan knytas till. Varje revidering har förts till en eller flera av följande kategorier: språklig korrekthet, korrekt översättning, intertextuell konsekvens, originalkonsekvens, inomtextuell konsekvens, begriplighet, idiomatisk svenska, stil, eller övriga revideringar. (För en utförlig presentation av hur kategoriseringen har gjorts, se Bendegard 2014, s. 184 ff.)

Hela det material som beskrivits ovan ligger till grund för de slutsatser som redovisas i denna artikel, men explicita referenser görs av utrymmesskäl inte till samtliga materialtyper.

Resultat

De resultat som kommer att lyftas fram här berör fyra olika områden. Det första gäller synen på textmottagaren, det andra gäller det problem som mottagarnas avsaknad av förkunskaper innebär när det gäller att utforma texter mottagarna kan förstå. Detta är nära kopplat till det tredje område som kommer att tas upp, nämligen att översättningarna i grund och botten måste betraktas som EU-texter på svenska. Det fjärde och sista området gäller den lokalisering av klarspråksbegreppet som kan iakttas på enheterna.

Synen på mottagaren

När det gäller vem deltagarna ser som texternas mottagare skiljer sig enheten vid parlamentet delvis från enheterna vid rådet och kommissionen. På de två sistnämnda enheterna finns en tydlig uppdelning i tre olika typer av texter – rättsakter (ibland kallade lagtexter),

meddelanden (ibland även kallade rapporter) och “texter riktade till allmänheten”. Dessa anses ha tre olika primära mottargrupper – jurister, ämnesexperter respektive allmänheten. Även om flera deltagare påpekar att allmänheten principiellt är att betrakta som mottagare för rättsakterna är det tydligt att det inte är privatpersoner som förväntas läsa dem.

(1)

1 I: Vem riktar sig era texter till?
 2 Kjell: ... Ja, lagtexter är ju till jurister. Det är väl bara
 3 de som läser dem antar jag. Men vi har ju en del som
 4 går till allmänheten också. ... Rapporterna där kan ju
 5 läsas av vem som helst förstås. Lagtexterna tror jag
 6 inte det är så många som nöjesläser. ... Ibland har vi
 7 broschyrer som ska läsas av, vanligt folk också men
 8 det är inte så ofta. Pressreleaser har vi, det har du
 9 sett också. Men ofta är det ju väldigt tekniska saker
 10 tycker jag så att, jag tror inte vi har så många
 11 läsare.

Kjell, som är översättare på kommissionen, är en av de som tydligt anger jurister som rättsakternas primära mottagare. Men det finns också annat än intervjuuttalanden som pekar på jurister som rättsaktmottagare – bl.a. utformningen av det kvalitetsarbete som bedrivs, något som jag återkommer till i samband med frågan om lokalisering av klarspråksbegreppet. “Vanligt folk” (rad 7) är istället mottagarna för broschyrer (och Kjell framhåller även, på rad 5, att rapport-erna kan läsas av “vem som helst” – vilket alltså avviker något från den mer dominerande synen på ämnesexperter som mottagare för dessa).

På enheten vid parlamentet urskiljs två huvudsakliga mottargrupper: parlamentsledamöter respektive allmänheten. Huvudmottagarna för de flesta texter är parlamentsledamöterna, vilket framgår t.ex. av intervjuutdraget nedan, där Pontus – som är översättare på parlamentet – svarar på samma fråga som Kjell gjorde i exempel 1.

(2)

1 Pontus: ((skrattar)) Ingen höll jag på att säga men ... Nej
 2 alltså texterna ... Vi översätter alltså vi, vi tjänar,
 3 alltså hela, generals- eller generalsekretariatet vad
 4 farao heter det. Alltså du har ju den politiska grenen
 5 av parlamentet och sen den administrativa. Vi tillhör
 6 ju, alla vi som jobbar på parlamentet med alla texter
 7 och tjänar ledamöterna vi sitter ju här i Luxemburg
 8 för det mesta. ... Så, den frågan har ett väldigt enkelt
 9 svar vi skriver för de valda ledamöterna och för de
 10 svenska, numera 22, valda ledamöterna. ... I princip.
 11 Vad gäller webbtexterna så är det självklart att det
 12 är för en bredare publik då naturligtvis.

I Pontus uttalande (i exempel 2), där hans första reaktion på frågan om vem texterna riktar sig till är att skratta och svara “ingen höll jag på att säga” (rad 1), märks även en annan återkommande tendens, nämligen att texterna ofta upplevs sakna mottagare. Uppfattningen att ingen läser de översatta texterna är tydlig och framförs av flera deltagare vid alla tre enheterna. Även Kjell är inne på detta (rad 10–11) när han säger att “jag tror inte vi har så många läsare” och Roger, som är översättare på rådet, beskriver sitt arbete “som att hålla på

och skriva i öknem”. Att texterna upplevs sakna mottagare kan antas hänga ihop med det faktum att översättarna mycket sällan får någon återkoppling på sitt arbete utifrån, och får naturligtvis också antas ha konsekvenser för klarspråksarbetet – vem mottagaranpassar man för om ingen ska läsa?

Bristande förkunskaper

I intervjuerna påpekas flera gånger att svårigheterna i texten handlar om innehållets komplexitet, snarare än om textstruktur eller meningsbyggnad. En av de som framhåller detta är rådets kvalitetsansvariga, Rita.

(3)

1 Rita: Men det är klart, lagtexter riktar sig också åt
2 allmänheten. Samtidigt ska man inte överdriva detta.
3 För jag jobbade innan vi var med i EU så översattes en
4 del av regelverket. Och då jobbade jag med det ((...))
5 Men jag menar då läste jag ju för första gången i mitt
6 liv svenska såna. Man har inte en aning liksom vad det
7 står. Du vet om äggdonation på kor och sånt där. Vad
8 det finns va. Och vad det finns för petiga saker som
9 inte en vanlig människa kan läsa på svenska heller,
10 det är skrivet på svenska. För att det är så speciellt
11 eller. Eller man kan ju läsa
12 standardiseringskommissionens skrifter, hur skruvar
13 ska se ut. Det är inte jättelättläst heller. ((...)) Man
14 måste vara insatt i det.

I exemplet ovan är det textens sakinnehåll som är okänt, vilket skapar problem. Men de förkunskaper som saknas kan också vara sådana som snarare rör EU som organisation (dess olika organ och deras ansvarsområden), EU:s lagstiftningsprocess eller EU-rätten. Det är alltså områden som inte är direkt föremål för texten (som i sig kanske handlar om nya gränsvärden för utsläpp från en viss typ av motorer), men som läsaren ändå kan behöva ha kunskaper om för att kunna ta till sig texten ifråga. Vikten av att förklara sådant som kan antas vara okänt för läsaren har länge understrukits i de klarspråksrekommendationer som ges. Klarspråkstestet innehåller t.ex. frågan hur kunnig läsaren är i ämnet, och på Språkrådets sida om hur man skriver klarspråk ges rådet att “[f]örklara allt som behöver förklaras” (*Klarspråk*, odaterat). En väsentlig fråga är dock hur långt en sådan rekommendation kan dras; att förklara sakinnehållet är en sak – och kan vara nog så svårt (jfr Nyström Höög 2012), men när det handlar om att också förklara lagstiftningsprocessen och dess instanser (som inte sällan aktualiseras i texten) måste vi börja fråga oss var gränsen för skribentens ansvar går.¹

Det blir också uppenbart i detta sammanhang att klarspråksrekommendationerna är anpassade för texter vars huvudsakliga funktion är informativ. Detta är inte fallet för de rättsakter som undersöks här. I dessa texter, som har en huvudsakligen regulativ funktion, är förutsättningarna att lyfta in förklaringar betydligt mer begränsade. Inte minst gäller detta när läsarnas bakgrundskunskaper varierar kraftigt – något som är särskilt påtagligt när det gäller

¹ En annan diskussion är naturligtvis den om var gränsen för översättarens ansvar går, för sådant som skribenten inte tagit hänsyn till. För denna diskussion hänvisas dock till Bendegard 2014.

EU-texterna och som hänger ihop med deras starka förankring i EU-kontexten. Denna förankring diskuteras närmare i nästa avsnitt.

Inte svenska texter utan EU-texter på svenska

En problematik som ständigt återkommer i undersökningen är huruvida de översatta texterna ska betraktas som svenska texter, eller som EU-texter på svenska. Svaret på den frågan måste bli att de i allt väsentligt är att betrakta som EU-texter. Även om översättningarna naturligtvis i någon mening är svenska (de används ju i Sverige och får därmed förstås en plats i det svenska textsystemet) är det tydligt att deras primära tillhörighet är EU-kontexten. Det innebär ett avsteg i förhållande till hur översättning traditionellt har förståtts, och får också konsekvenser för möjligheterna till klarspråksarbete.

Översättning har traditionellt betraktats som en överföring av en källtext, skriven på ett källspråk och hemmahörande i en källkultur, till en måltext, skriven på ett målspråk och hemmahörande i en målkultur. En utgångspunkt har alltså varit att en översättningssituation alltid innefattar dels en källkultur, dels en målkultur, och att dessa är olika. "Kultur" kan i detta sammanhang beskrivas som "a totality of knowledge, proficiency and perception" (Trosborg 1997, s. 146) och omfattar dels den omvärldskunskap läsaren har tillgång till, dels de textmönster som läsaren är bekant med. Men för den studerade rättsaktsöversättningen förefaller denna upp-delning i käll- respektive målkultur inte helt relevant för att beskriva vad som sker med texterna. För det första kan vi konstatera att det inte finns någon koppling mellan källspråk och källkultur. En källtext följer t.ex. inte engelska textmönster bara för att den är skriven på engelska. Istället följer samtliga texter, oavsett originalspråk, interna EU-textmönster. Originalet kan alltså sägas vara hemmahörande i en interkultur (begreppet hämtat från Koskinen 2008, s. 147), som inte kan knytas till någon enskild medlemsstat. För det andra kan vi konstatera att överföringen till andra språk, genom översättning, inte innebär att texten också överförs från denna interkultur till en nationell kultur. Att anpassa översättningen till en svensk referensram – genom att exempelvis använda termer som är vedertagna i Sverige – är många gånger inte möjligt. Det finns visserligen en strävan efter en sådan anpassning, något som bl.a. terminologen Kristin på kommissionen understryker. Hon framhåller att kontakterna med svenska ämnesexperter är "till ovärderlig hjälp" för att få reda på vilken terminologi som används och önskas i Sverige. Men möjligheterna att göra den här typen av anpassningar är begränsade. Många gånger finns ingen exakt överens-stämmelse mellan den vedertagna svenska termens betydelse och vad som avses i EU-sammanhang. Då kan den svenska termen inte användas, vilket bl.a. Rita framhåller.

(5)

1 Rita: Och det är nånting jag brukar hänvisa till när man har
 2 såna diskussioner med delegater, alltså jag tror punkt
 3 fem ett ((skrattar)) Det är nånting med att ((...))
 4 begrepp, att man ska akta sig för begrepp som används
 5 i en rättsordning att liksom använda dem för, en EU-
 6 företeelse. ... Jag vet inte om jag sa det men ... Till
 7 exempel var det en jag pratade med en gång då handlade
 8 det om såna här ensamkommande flyktingbarn. Och då var
 9 det legal representation eller nånting, rättslig, vi
 10 skrev rättslig företrädare och så använde de då god
 11 man. Men det går **inte** alltså för att, det är helt

12 olika i olika, man fick ta nånting neutralt. (...) Men
 13 det kanske man inte tänker på om man sitter i en
 14 svensk miljö. Då tänker man men gud vad konstigt det
 15 här ser ut så är det ju inte alls.

I sådana fall är det alltså EU-kontexten som avgör vilken term som kan användas, och effekten blir en text som i många avseenden ligger utanför en svensk läsares referensram – såväl vad gäller textstruktur som vad gäller textexterna referenser. Här har även kravet på överens-stämmelse mellan språkversioner mycket stor betydelse. Eftersom samtliga språkversioner av en rättsakt tillsammans utgör det juridiska instrumentet är det oerhört viktigt att alla versioner uttrycker samma sak. Det finns därför ingen möjlighet att lägga till förklaringar anpassade till den referensram eller de förkunskaper som läsarna av en specifik språkversion kan tänkas ha – baserat på bl.a. det samhälle de lever i. Ytterligare en dimension av detta problem är förstås det faktum att en och samma språkversion kan vända sig till läsare i olika länder. Det gäller t.ex. de franska, tyska och svenska språkversionerna. Även om avvikelser mellan språkversioner hade varit möjliga, hade skillnaderna mellan mottagarnas referensram därför varit fortsatt stor. Mottagaranpassning, av det slag vi vant oss vid att tala om när det gäller myndighetskommunikation, försvaras därmed i mycket stor utsträckning.

Lokalisering av klarspråksbegreppet

Av såväl intervjuer som det arbete som görs på enheterna framgår att begreppet klarspråk tycks ges en delvis annan innebörd vid enheterna än begreppet traditionellt har haft i Sverige. Vissa deltagare påpekar också uttryckligen att klarspråk innebär något annat på enheterna än vid svenska myndigheter. Ett exempel är nedanstående utdrag från intervjun med Klas, där han fått just frågan vad “klarspråk” är:

(6)

1 Klas: Jaha, menar du just för oss eller rent allmänt?
 2 I: Om det är skillnad på allmänt och för er så vill jag
 3 gärna höra båda.
 4 Klas: Ja, rent allmänt när man tänker på klarspråk så tänker
 5 man väl på sån här kanslisvenska och hur man ska kunna
 6 göra den mer lättförståelig och tydlig och
 7 obyråkratisk och mindre formell så att allmänheten kan
 8 ta del av meddelandet och inte haka upp sig på att det
 9 är krångliga ord eller krångliga formuleringar och att
 10 det låter stelt och så där. ... Och det ... har ju vi
 11 jobbat med också. Men vi har ju inte riktigt samma
 12 möjligheter alltid som man har ... hos de svenska
 13 myndigheterna eftersom vi ibland är ... Ja dels eftersom
 14 vi översätter och det är inte alltid så lätt att få en
 15 text på franska så att den låter som om den är skriven
 16 på svenska (...)

Klas gör spontant skillnad på klarspråk “rent allmänt” (rad 1) och klarspråk i den egna verksamheten. I slutet av utdraget är han inne på en av de saker som kännetecknar bilden av klarspråk vid just enheterna, när han säger (rad 14–16) att det inte alltid är så lätt att överföra en franskspråkig text till en idiomatisk svensk text (han pekar senare ut bl.a. punktregeln som

ett av skälen till att det är svårt att göra det). Just att en text ska vara idiomatisk framhåller deltagarna nämligen ofta som viktigt för att den ska vara klarspråklig. Andra skillnader, i förhållande till vad klarspråksrekommendationerna traditionellt brukar fokusera på, är att terminologins betydelse framhålls mycket starkare än i Sverige, och att man också starkare betonar vikten av överens-stämmelse mellan olika svenska översättningar – alltså en intertextuell enhetlighet. Det går att se flera olika skäl till att dessa aspekter tillskrivs så stor betydelse.

Ett skäl skulle kunna vara att detta är ett sätt att hantera två krav som annars är svåra att förena: å ena sidan den egna institutionens krav på texternas utformning, och å andra sidan kraven från svenskt håll på klarspråks-hänsyn i de svenska texterna. Genom att låta "klarspråk" i stor utsträckning handla om sådant som är förenligt med institutionens krav på texterna – exempelvis enhetlighet och terminologi – kan klyftan mellan dessa två krav minskas.

En annan trolig förklaring är att det handlar om att dessa texter faktiskt tillkommer i en annan institutionell kontext – och att det i stor utsträckning är andra mottagare man tänker sig. De huvudsakliga mottagare som deltagarna föreställer sig för de här texterna är, som vi sett tidigare, interna mottagare eller jurister som arbetar specifikt med EU-rätt. Och det de behöver för att förstå är andra saker än vad lekmannen behöver. Kravet på enhetlighet är ett sådant exempel. För den som ofta läser den här typen av texter kan enhetligheten vara till hjälp för att hitta i texten, och för att kunna göra kopplingar till andra relevanta texter – medan enhetligheten förstås inte fyller den funktionen för exempelvis en egenföretagare som har anledning att läsa ett specifikt direktiv som påverkar den egna verksamheten.

När det gäller lokaliseringen av klarspråksbegreppet finns det också skäl att komma ihåg att de svenska klarspråksrekommendationerna har utvecklats under många decennier, och de har gjort det inom eller i samarbete med berörda myndigheter. Vi kan därför anta att de har formats dels efter vad som varit möjligt att få gehör för inom dessa verksamheter, dels efter verksamheternas behov – alltså vad som har varit viktigt för verksamhetens kommunikation, och då kanske framför allt utåt mot medborgarna. Men rekommendationerna framställs ofta som universella metoder för att göra texter mer begripliga. Av resultaten från den här undersökningen framgår dock att det är många av dessa råd som aldrig blir aktuella i enheternas arbete – för att de rör nivåer som översättarna inte har någon makt över – samtidigt som andra råd istället har tillkommit – för att de är viktiga för den här verksamheten. Här kan paralleller även dras till den språkgranskningsverksamhet som Nord (2011) studerat, där det också framkom att många av de allmänna klarspråksrekommendationerna fick inget eller mycket litet genomslag på grund av att de inte ansågs relevanta i sammanhanget. Dessa rekommendationer förefaller alltså vara mindre generellt tillämpliga än de ibland framställs som.

Diskussion

Utifrån de resultat som presenterats kan man diskutera var klarspråksarbetets gränser går och hur man ska se på frågan om mottagaranpassning när det rör sig om så varierade

mottagargrupper som här, samt vilka typer av insatser som egentligen ska kallas för klarspråksarbete.

Klarspråkets och mottagaranpassningens gränser

Vilka begriplighetsproblem kan lösas genom klarspråk, och vilka kan det inte? Undersökningens resultat tyder på att det som gör texterna svåra för lekmannamottagaren inte bara är språkliga eller textuella egenskaper hos texterna (som långa eller vänstertunga meningar, eller en oklar struktur) utan i stor utsträckning läsarnas avsaknad av bakgrundskunskaper – antingen om det sakområde som texten rör, eller om EU som organisation och om EU:s lagstiftning och lagstiftningsprocess. Möjligheterna att i rättsakterna anpassa texten utifrån detta är dock i stort sett obefintliga. Det beror på att läsarnas förkunskaper och referensram kan antas variera mycket, på grund av att texterna vänder sig till en så stor mottagargrupp, och att det inte finns möjlighet att anpassa exempelvis olika språkversioner till den referensram mottagare i olika länder kan tänkas ha. Det beror också på att det inte finns utrymme, i de regulativa texter som rättsakterna utgör, för den typ av förklaringar som skulle krävas.

När det gäller juridiska texter, inklusive lagtexter, har det länge diskuterats om, och hur, dessa ska kunna skrivas så att både jurister och lekmän ska kunna förstå dem (bl.a. i Bhatia 2004). Detta är förstås aktuellt även för EU-rättsakterna, men här aktualiseras alltså ett annat problem, nämligen de skillnader som finns mellan lekmannamottagarna i olika medlemsländer. Här avses inte att läsare i vissa länder skulle ha högre eller lägre bakgrundskunskaper. Istället handlar det om att referensramen ser olika ut beroende på vilket samhälle man bor i och hur detta samhälle fungerar.

Är det möjligt att uppnå verklig mottagaranpassning i texter som riktar sig till stora, mycket varierade grupper? I en diskussion om informationsmaterial från en svensk kommun konstaterar Rahm (2012) att gruppen “alla berörda av äldreomsorgen [i Malmö]” (s. 158) är så mångfasetterad att verklig mottagaranpassning till alla som ingår i denna grupp knappast är möjlig i en och samma text, utan att mottagaranpassning i detta sammanhang behöver innebära att informationen ges i olika former. När det gäller texter vars mottagargrupp kan sägas bestå av alla medborgare i EU:s medlemsländer blir svårigheterna att ta hänsyn till mottagarnas skiftande förkunskaper uppenbara. Naturligtvis finns alltid en viss variation i förkunskaper, läsvana, inställning till ämnet osv. hos mottagarna, men för EU-texternas del tillkommer också de skillnader som beror på att mottagarna bor i olika länder. Det innebär att de samhällsinstitutioner läsarna känner till och den grundutbildning de har med sig från sin skolgång varierar stort. För en skribent på EU-nivå blir det därför i många fall omöjligt att skriva en text som tar hänsyn till förkunskaperna hos alla dessa mottagare. Den mottagaranpassning som utgör en av klarspråksarbetets hörnstenar låter sig därför inte göras, och klarspråk begränsas därmed till att handla om en viss stilvarietet.

En annan svårighet är att rättsakterna inte är rent informativa texter utan i första hand fyller en regulativ funktion. Många av de klarspråksrekommendationer som ges utgår från att texter har en huvudsakligen informativ funktion (trots att de tidiga klarspråksinsatserna ofta rörde just författningsspråket), och att det därför finns utrymme att anpassa deras innehåll

utifrån vilken information läsaren dels behöver, dels kan antas redan besitta. Detta är många gånger inte möjligt i rättsakterna, särskilt med tanke på att det som behöver förklaras inte nödvändigtvis rör den sakfråga lagen behandlar utan kanske snarare de institutioner och processer som omger själva stiftandet av lagen. Det är också texternas regulativa funktion – det faktum att alla språkversioner är autentiserade versioner av en och samma lagtext – som gör att det inte heller i samband med översättningen finns möjlighet att göra de anpassningar skribenten inte kunnat göra.

I sammanhanget kan det också vara aktuellt att diskutera frågan om “falsk närhet” – ett begrepp som har använts i olika sammanhang (bl.a. Fairclough 1989). Även när det gäller rätts-akterna kan begreppet bli aktuellt, i två avseenden: Dels handlar det om falsk närhet vad gäller begrepps innehåll (jag tänker här på den vikt som alltså läggs vid att de begrepp som används inte får förleda läsaren att tro att det rör sig om företeelser i en nationell rätts- eller samhällsordning när det i själva verket är EU-begrepp som avses). Dels handlar det om vad som kanske snarast kan kallas “falsk enkelhet” – där ett på ytan enkelt och lättillgängligt språk också kan dölja de klyftor som finns mellan hur lekmannen respektive juristen förstår och tolkar det som sägs (jfr Blåsjö 2013, s. 12, där en jurist påpekar att en lekman som läst lagen fortfarande inte förstår den, enligt juristen, eftersom man för det också måste känna till annan lagstiftning och de aktuella rättsfallen).

Detta ska inte tolkas som att idén att medborgarna ska kunna förstå även lagtexter måste förkastas. Det visar däremot att klarspråksrekommendationerna inte ensamma räcker för att upp-nå detta mål, vilket i sin tur innebär att vi också behöver väcka frågan om hur vi ska bemöta de problem som faller utanför vad klarspråksrekommendationerna kan råda bot på. Om utgångspunkten att medborgarna har rätt att förstå kvarstår behöver ju även dessa problem hanteras. Klarspråksrekommendationerna fokuserar på texters språkliga utformning och strukturella organisation, men för många texter är det kanske andra insatser som behövs för att göra dem tillgängliga för bredare mottagargrupper. Detta behov har man uppenbart stött på även i klar-språksarbete inom Sverige. Ett exempel är klarspråksbearbetningen av det pensionsbrev från Försäkringskassan som bl.a. innebar att brevet kompletterades med ett separat informationsblad (*Klarspråk lönar sig* 2006, s. 34) – för att ge mottagarna mer av den information de behövde för att förstå brevet. Denna typ av tillägg av förklarande texter kan tänkas vara nödvändigt i många sammanhang där de förklaringar som behövs inte kan bakas in i ursprungstexten.

Klarspråksbegreppets räckvidd

Avslutningsvis vill jag även väcka frågan vad vi egentligen menar när vi pratar om klarspråk? I undersökningens material framkommer att många av klarspråksrekommendationerna ses som relevanta enbart för t.ex. webbtexter eller texter som på annat sätt har allmänheten som uttalad målgrupp, men inte för texter som riktar sig till olika former av experter. Där är det istället sådant som enhetlighet och terminologi som anses avgörande för mottagarna. Frågan är alltså om begreppet ska användas enbart för att beteckna sådana anpassningar som görs av skribenter vid en myndighet (eller annan offentlig verksamhet) för att deras texter ska bli begripliga för enskilda medborgare, eller om klarspråk ska användas om alla anpassningar

som görs av vilka skribenter som helst för att deras texter ska bli begripliga för en given mottagare, oavsett om denna mottagare är lekman eller expert inom det aktuella området.

Även inom Sverige finns olika syn på vad klarspråk ska omfatta. I förarbetena till språklagen framgår att den mottagare man här tänker sig är den enskilda medborgaren (se *Språk för alla – förslag till språklag* 2009, s. 32), även om detta inte specificeras i själva lagtexten (jfr Lind Palicki & Nord 2015). I *Språklagen i praktiken – riktlinjer för tillämpning av språklagen* har tolkningen dock kommit att vidgas till att gälla inte bara myndighetens eller kommunens externa kommunikation med enskilda medborgare utan även interna dokument samt dokument från en myndighet till en annan (2011, s. 29). Även den klarspråksdefinition som finns i Rikstermbanken innebär att klarspråk omfattar anpassning till alla typer av mottagare (se Lind Palicki & Nord 2015). Denna definition är heller inte begränsad till att gälla enbart myndigheter eller andra delar av det offentliga, utan gäller även skrivande vid t.ex. företag – vilket också det innebär en utvidgning av klarspråksbegreppet.

Vad begreppet klarspråk ska omfatta råder det alltså inte full enighet om, och det vore motiverat att diskutera detta. Sett i ljuset av de resultat som framkommit genom undersökningen av översättningsenheternas klarspråksarbete finns det anledning att fundera över dels om den bredare klarspråksdefinitionen (att klarspråk omfattar anpassning till alla möjliga mottagare) verkligen har stöd bland skribenter, dels om det är det mest lämpliga sättet att definiera begreppet. Av de rekommendationer som ges idag är många mycket vaga (av typen “tänk på mot-tagaren”) och erbjuder därför inte så mycket konkret vägledning för en skribent. Att utgå från en snävare definition skulle kunna ge större möjligheter att formulera mer konkreta och handfasta rekommendationer. Naturligtvis kan det finnas många bra skäl att vidareutveckla skrivandet av interna texter eller texter mellan myndigheter, för att även dessa ska fungera väl och förstås av mottagaren, men kanske bör detta arbete särskiljas från arbetet med att anpassa texterna till medborgarna – och begreppet klarspråk reserveras för det senare.

Avslutning

Undersökningen har visat på flera utmaningar för att nå målet att EU-översättningarna ska möta samma klarspråkskrav som inhemska svenska myndighetstexter. Att bilden av mottagaren ofta är diffus, och att många texter helt upplevs sakna mottagare är ett av hindren. Ett annat är att även om bilden av dessa mottagare hade varit tydligare, gör de juridiska kraven på överensstämmelse det omöjligt att anpassa en översättning till förkunskaperna och referensramen hos mottagarna i målkulturen – samtidigt som just mottagaranpassningen utgör en hörnsten för allt klarspråksarbete.

EU:s översättningsenheter utgör i många avseenden en speciell institutionell miljö, inte minst på grund av den mångspråkighet som råder. Det var därför förväntat att klarspråksarbetet skulle stöta på speciella svårigheter i denna miljö, vilket också har visat sig vara fallet. Men mycket av det som framkommer i undersökningen har visat sig ha relevans för klarspråksarbete även i andra sammanhang. Frågor om mottagarnas skiftande förutsättningar och möjligheterna att i texten ta hänsyn till dessa är mer accentuerade i det studerade EU-sammanhanget, men principen är relevant i allt klarspråksarbete – och därmed också frågan om var gränsen för klarspråkets möjligheter att göra texter begripliga för

mottagaren går. Detsamma gäller frågan om hur begreppet klarspråk bör definieras, och om en så bred definition som möjligt verkligen är det mest ändamålsenliga. Behovet av att utgå från den egna verksamhetens förutsättningar är tydligt när det gäller översättningsenheterna, eftersom deras kontext i vissa avseenden så påtagligt skiljer sig från de svenska myndighetskontexter klarspråksrekommendationerna utformats för, men sannolikt skiljer sig förutsättningarna åt även mellan olika verksamheter i nationellt svenska sammanhang (vilket alltså även andra undersökningar har pekat mot). Det talar för att en snävare klarspråksdefinition, och rekommendationer som i högre utsträckning grundas i en analys av den aktuella verksamhetens förutsättningar, skulle gagna klarspråksarbetet – både i EU och i nation-ella kontexter.

Referenser

- Bendegard, S. (2014). Begriplig EU-svenska? Klarspråksarbetets förutsättningar inom den interinstitutionella översättningsprocessen (Doktorsavhandling, Uppsala universitet). Uppsala: Uppsala universitet.
- Bhatia, V. K. (2004). *Worlds of written discourse. A genre-based view*. London & New York: Continuum.
- Det statliga utredningstrycket (1950). Trycksakskommitténs betänkande (SOU 1950:25). Hämtad 17 maj 2013 från http://weburn.kb.se/metadata/132/SOU_1458132.htm
- Fairclough, N. (1989). *Language and power*. London: Longman.
- Fernández Costales, A. (2009). Translation 2.0. The localization of institutional websites under the scope of functionalist approaches. I De Crom, D. (Red.), *Translation and the (Trans)formation of Identities. Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies 2008*. Hämtad 1 februari 2015 från <https://www.arts.kuleuven.be/cetra/papers/files/fernandez-costales.pdf>
- Kjærgaard, A. (2010). *Sådan skriver vi – eller gør vi? En undersøgelse af de tekstlige effekter af to sprogpoltiske projekter i Danmarks Domstole og Københavns Kommune of af årsagerne til projekternes gennemslagskraft* (Doktorsavhandling, Københavns universitet). København: Københavns universitet.
- Klarspråk (odaterat). Hämtat 28 maj 2013 från <http://www.språkrådet.se/klarspråk>
- Klarspråk lönar sig* (2006). *Klarspråksarbete i kommuner, landsting och statliga myndigheter*. Ds 2006:10. Stockholm: Norstedts juridik.
- Koskinen, K. (2008). *Translating institutions*. Manchester: St Jerome.
- Lind Palicki, L. & Nord, A. (2013). Ni ska skriva enkelt – det står i lagen. Legitimeringar av klarspråk i en utbildning för myndighetsskribenter. I C. Rosén, P. Simfors & A.-K. Sundberg (Red.), *Språk i undervisning. Rapport från ASLA:s vårsymposium Linköping, 11–12 maj, 2012* (s. 37–47). Linköping & Växjö: ASLA, Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap.
- Lind Palicki, L. & Nord, A. (2015). Från demokratisk rättighet till tips och småknep i skrivandet. Några nedslag i det svenska klarspråksarbetet. *Sakprosa*, 7(2), art. 5. <https://www.journals.uio.no/index.php/sakprosa/article/view/938>
- Myndigheternas föreskrifter. (1986). *Handbok i författningsskrivning*. Stockholm: Statsrådsberedningen.
- Nord, A. (2011). *Att göra någon annans text tydlig. Förutsättningar och språkideal vid språkbearbetning av myndighetstext*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Nyström Höög, C. (2012). Beslut och informerande texter 2001 och 2011. I C. Nyström Höög, H. Söderlundh & M. Sörlin (Red.), *Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift* (s. 72–104). Stockholm: Norstedts.
- Parès, N. (2002). *År bEUråkratspråket lag? Undersökning av en EG-förordning ur klarspråksperspektiv* (Examensarbete, Stockholms universitet). Stockholm: Stockholms universitet.
- Pennycook, A. (2007). *Global Englishes and Transcultural Flows*. London: Routledge.
- Persson, R. (2006). *Från eurokratspråk till klarspråk. Om klarspråk i EU-texter med utgångspunkt i en svensk översättning av L'avenir de la politique de cohésion* (Examensarbete, Lunds universitet). Lund: Lunds universitet.
- Prats Nielsen, A. (2010). *EU-kommissionen översätter grönböcker. En studie i begriplighet – möjligheter och begränsningar* (Examensarbete, Stockholms universitet). Stockholm: Stockholms universitet.
- På väg mot ett bättre myndighetsspråk* (2001). Statskontorets rapport 2001:18. Stockholm.

- Rahm, H. (2012). Mottagaranpassning och delaktighet. Klarspråk 2.0. I P. Bülow, D. Persson Thunqvist & I. Sandén (Red.), *Delaktighetens praktik. Det professionella samtalets villkor och möjligheter* (s. 143–160). Malmö: Gleerups.
- Språk för alla – förslag till språklag* (2009). Proposition 2008/09:153. Stockholm.
- Språket i lagar och andra författningar* (1967). Statsrådsberedningens PM 25.1.1967. Stockholm.
- Språklagen i praktiken – riktlinjer för tillämpning av språklagen* (2011). Rapporter från Språkrådet 4. Stockholm: Språkrådet.
- Söderlundh, H. (2012). Myndighetens textproduktion – skribenter och texter vid Försäkringskassan. I C. Nyström Höög, H. Söderlundh & M. Sörlin (Red.), *Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift* (s. 39–71). Stockholm: Norstedts.
- Trosborg, A. (1997). Translating hybrid political texts. I A. Trosborg (Red.), *Text typology and translation* (s. 145–158). Amsterdam & Philadelphia: Benjamin.